

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

В. В. ВАНДОЛЯК

Особистість кожної людини наділена тільки їй властивим поєднанням психологічних рис і особливостей, які утворюють її індивідуальність, що становлять своєрідність людини, її відмінність від інших людей. Індивідуальність проявляється в рисах темпераменту, характеру, звичках, переважаючих інтересах, в якостях пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, уяви), в здібностях, індивідуальному стилі діяльності тощо.

Підлітковий період є сенситивним для розвитку потреб, спрямованості особистості, оформлення ідеалів. Основними потребами підліткового віку стають потреба у самовираженні, потреба уміти щось робити, потреба щось значити для інших, потреба рівноправного спілкування з дорослими, посилення статевої ідентифікації. Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки, а також зростання незадоволеності собою. Саме в цей період психічного розвитку особистості формується уміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, а й через власні вимоги.

Особливості підліткового віку (почуття особистісної індивідуальності, визнання особистістю самої себе, потреба у самоствердженні, рівноправному та довірливому спілкуванні з однолітками і дорослими, позитивні зрушення, властиві психічному розвитку підлітка тощо) в радянській психології та педагогіці висвітлювалися у працях Л. Виготського, Л. Божович, Д. Ельконіна, І. Кона, Л. Лебединської, В. Сухомлинського, Д. Фельдштейна та ін.. Типові для підліткового віку психологічні реакції, які виникають при взаємодії з навколишнім середовищем описано у працях В. Ковальова та О. Личко. Закономірності становлення особистості представлено у працях С. Максименка, М. Папучі, І. Пасічник; самосвідомості в підлітковому віці – В. Мухіної; проблеми та особливості соціальної ситуації у період підлітковості та здійснення спільної діяльності дитини з дорослим як чинника розвитку особистості – Б. Ананьєва, Я. Гошовського, М. Боришевського, Д. Ельконіна, В. Павелків, І. Кона, О. Леонтьєва, Д. Фельдштейна, Н. Жигайло, Ю. Куряти та ін.; самоідентифікації як компоненту ідентичності в онтогенезі – Л. Божовича, Л. Виготського, П. Гнатенка, Е. Еріксона, С. Максименка, П. Павленка; особливості ідентифікації осіб із різними соціальними суб'єктами – Г. Дилігенського, П. Горностай, А. Коваленка; психологічна структура Я-образу та Я-концепції особистості – Р. Бернса, М. Боришевського, У. Джемса, В. Мухіної, Т. Титаренко.

Індивідуально-типологічні особливості особистості – це такі її властивості та якості, що характеризують її як неповторну та індивідуальну як з боку характерологічних відмінностей (характер, темперамент), так і з точки зору особливостей її індивідуальних проявів (пам'ять, увага, мислення, здібності). Поглиблене вивчення взаємозв'язку між індивідуально-типологічними відмінностями підлітків та їхньої навчальної успішності дозволить виявити основні чинники впливу на якість засвоєння ними здобутих навичок та знань.

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного дослідження проявів індивідуально-типологічних особливостей підлітків.

Емпіричне дослідження проявів індивідуально-типологічних особливостей підлітків полягало у виявленні акцентуацій характеру підлітків, дослідження їхніх розумових здібностей та вольової саморегуляції, кореляційного аналізу індивідуально-типологічних особливостей підлітків та інтерпретації результатів. Для проведення психодіагностичного дослідження було використано наступні стандартизовані методики: методика К. Леонгарда Г. Шмішека „Виявлення акцентуацій характеру у підлітків” [1], методика Т. Пашукової, А. Допіри „Дослідження розумових здібностей” [2], методика А. Зверькова та С. Ейдмана „Дослідження вольової саморегуляції” [3]. Дослідження проводилося протягом березня-квітня 2018 року на базі Хмельницького НВК №2, м. Хмельницький. В експерименті брали участь учні восьмих класів від 13 до 15 років у кількості 42 особи з них: 18 дівчат і 24 хлопців.

Результати дослідження загострених акцентуацій характеру підлітків представлено у таблиці 1.

Результати дослідження загострених акцентуацій характеру підлітків

№ з/п	Типи загострених акцентуацій	Кількість досліджуваних, осіб (%)
1	Гіпертимність	32 (76,2 %)
2	Тривожність	8 (19 %)
3	Емотивність	22 (52,4%)
4	Циклотимність	36 (85,7%)
5	Демонстративність	8 (19%)

За результатами проведеного дослідження було виявлено, що найбільш розповсюдженими вираженими (загостреними; показник більше 19 балів) акцентуаціями серед досліджуваних підлітків спостерігається:

1. Гіпертимний тип виявлено у 32 (76,2%) осіб – це може бути пов'язано із особливістю підліткового періоду, коли підлітки прагнуть самостійності (автономності) та коли вони не відчують дистанцію у відношенні з іншими; вони скрізь вносять багато шуму, люблять компанії ровесників, прагнуть ними керувати. Це люди з завищеною самооцінкою, веселі, легковажні, поверхневі і разом з тим ділові, винахідливі, чудові співрозмовники – люди, що вміють розважати інших, енергійні, діяльні, ініціативні. Велике прагнення до самостійності може стати джерелом конфліктів. Для них характерними є спалахи гніву, дратівливості, особливо, коли вони зустрічають сильну протидію. Схильні до аморальних вчинків, підвищеної дратівливості. Відчують недостатньо серйозне відношення до своїх обов'язків. Важко переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, вимушену самотність. У навчальному процесі усе це має прояв у вигляді непосидючості та нестриманості [4].

2. Тривожний тип виявлено у 8 (19%) осіб – знижений фон настрою, присутні острахи за себе, близьких, боязкість, невпевненість в собі, крайня нерішучість, тривале переживання невдачі, сумнів у своїх діях. У навчальному процесі ця акцентуація може проявлятися у вигляді острахів, невпевненості у власних знаннях, правильності виконання вправ, дій тощо.

3. Емотивний тип (виявлено у 22 (52,4%) осіб) – для цієї акцентуації характерні емоційність, чуттєвість, тривожність, балакучість, боязливість, глибокі реакції в області тонких почуттів. Найбільш виражена їх риса – гуманність, співпереживання іншим людям чи тваринам, м'якосердість, вони радіють чужим успіхам. Вразливі, будь-які життєві ситуації сприймають серйозніше чим інші люди. Підлітки гостро реагують на сцені з кінофільмів, де комусь загрожує небезпека, сцена насилля може викликати в них сильне потрясіння, яке довго не забувається і може порушити сон [5].

У взаємодії з емотивним підлітком особливу важливість має емоційна щирість, чуттєвість та емоційна чуйність педагога. В силу того, що потреба у співчутті та співпереживанні в них є актуалізованим та яскраво вираженим, відповідна емпатійна поведінка педагога є доречною. Як правило, прояв педагогом емпатії веде до швидкого встановлення позитивних та щирих відносин з емотивною особистістю. Однак, необхідно враховувати надзвичайну емоційну чуттєвість емотивних акцентуантів, та, унаслідок цього, високу мінливість їх настрою. Нещирість, а тим більш байдужість та черствість, емотивні особистості відчують дуже тонко та швидко реагують на це зміною відношення та поведінки. Саме ці підлітки найбільш чуттєві до того, що „їх не розуміють”, саме вони найбільш гостро реагують на різні „проколи” у педагогічному спілкуванні. Цей факт є тривожним ще й тому, що значна кількість підлітків – делінквентів, як показують дослідження, проходять через емоційну депривацію. Але емоційна депривація сама по собі часто може бути одним з пускових механізмів делінквентності. Для емотивних ж підлітків емоційна депривація може мати особливо негативні наслідки. Та навпаки, наявність емоційного контакту з таким підлітком може дати надзвичайно позитивні результати [6].

4. Циклотимний тип виявлено у 36 (85,7%) осіб – ця акцентуація також характерна для підліткового віку: вона характеризується зміною гіпертимних і дистимічних станів („гормональна буря”). При цьому такі зміни не виняткові та не випадкові. Для них властиві зміни настрою, а також залежність від зовнішніх подій. Радісні події викликають у них потребу в діяльності, підвищену балакучість, сумний – пригнічений настрій, сповільненість реакцій і мислення, окрім цього, часто змінюється манера їх спілкування з оточуючими людьми.

5. Демонстративний тип виявлено у 8 (19%) осіб – характеризується підвищеною схильністю до витіснення, демонстративністю поведінки, жвавістю, рухливістю, легкістю у встановленні контактів. Схильний до фантазування, брехливості та нещирості, що спрямовані на прикрашення власної персони, до авантюризму, артистизму. Ним керує прагнення до лідерства, потреба у визнанні, жадоба постійної уваги до власної персони, потяг до влади, схвалення, перспектива бути непоміченим пригнічує його.

Демонстративний тип демонструє високу пристосованість до людей, емоційну лабільність (легку зміну настроїв) при відсутності дійсно глибоких почуттів, схильність до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). Помітний безмежний егоцентризм, прагнення схвалення, співчуття, визнання, подиву. Як правило, похвала інших у його присутності викликає у нього особливо неприємні відчуття – він цього не виносить. Прагнення до компаній зазвичай пов'язане з потребою відчувати себе лідером, зайняти виняткове положення. Самооцінка дуже далека від об'єктивності. Може драгувати своєю самовпевненістю, сам систематично провокує конфлікти, але при цьому активно захищається. Володіючи патологічною здатністю до витіснення, він може повністю забути про те, про що не бажає знати. Це розкріпає його в неправді. Зазвичай обманює з невинним виразом обличчя, оскільки те, що він говорить у даний момент для нього є правдою: внутрішньо він не усвідомлює свій обман чи усвідомлює неглибоко, без помітних впливів сумління. Такий підліток здатен зацікавити інших неординарністю мислення і вчинків [5].

Результати дослідження прихованих акцентуацій підлітків представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати дослідження прихованих акцентуацій підлітків

№ з/п	Типи прихованих акцентуацій	Кількість досліджуваних, осіб (%)
1	Демонстративність	8 (19%)
2	Застрягання	22 (52,4%)
3	Педантичність	2 (4,8%)
4	Збудливість	32(76,2 %)
5	Гіпертимність	32(76,2 %)
6	Дистимічність	5 (12%)
7	Тривожність	8 (19%)
8	Екзальтованість	27 (64,3%)
9	Емотивність	22 (52,4%)
10	Циклотимність	36 (85,7%)

Щодо акцентуацій, які є нечітко вираженими (показник нижче 20 балів), то тут отримано такі результати: демонстративність виявлено у 8 (19%) осіб, застрягаючий тип – у 22 (52,4%) осіб, педантичний тип – у 2 (4,8%) осіб, збудливий тип – у 32 (76,2 %) осіб, гіпертимний тип – у 32 (76,2 %) осіб, дистимічний тип – у 5 (12%) осіб, тривожний тип – у 8 (19%) осіб, екзальтований тип – у 27 (64,3%) осіб, емотивний тип – у 22 (52,4%) осіб, циклотимний тип – у 36 (85,7%) осіб.

Отже, перший етап експериментального дослідження за допомогою опитувальника К. Леонгарда – Г. Шмішека „Виявлення акцентуацій характеру у підлітків”, дали змогу встановити наявність загострених та прихованих акцентуацій характеру у досліджуваних нами учнів-підлітків.

Результати дослідження вольової саморегуляції в підлітків представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Результати дослідження вольових якостей підлітків

Шкали	Рівні	Кількість досліджуваних, осіб (%)
Загальний рівень вольової саморегуляції	Високий	25 (59,5 %)
	Середній	13 (31,0 %)
	Низький	4 (9,5 %)
Наполегливість	Високий	27 (64,3 %)
	Середній	12 (28,6 %)
	Низький	3 (7,1 %)
Самоконтроль	Високий	27 (64,3 %)
	Середній	16 (38,1%)
	Низький	3 (7,1 %)

За результатами тестування за методикою дослідження вольової саморегуляції у досліджуваних підлітків виявлено:

- 1) 25 (59,5 %) осіб з високим рівнем, 13 (31,0 %) осіб середнім рівнем та 4 (9,5 %) осіб з низьким рівнем загальної вольової саморегуляції;
- 2) 27 (64,3 %) осіб з високим рівнем, 12 (28,6 %) осіб середнім рівнем та 3 (7,1 %) осіб з низьким рівнем наполегливості;
- 3) 23 (54,8 %) осіб з високим рівнем, 16 (38,1%) осіб середнім рівнем та 3 (7,1 %) осіб з низьким рівнем самоконтролю.

Аналіз результатів дослідження за цією методикою свідчить про недостатню спроможність опанування довільної саморегуляції, наполегливості та самоконтролю в досліджуваних осіб обох груп, про що свідчать показники трьох шкал. Отримані результати переконливо свідчать про можливість наявності в підлітків таких характерних рис, як: емоційна нестійкість, вразливість, невпевненість у собі, занижений фон активності та працездатності, імпульсивність, спонтанність, які, у свою чергу, можуть негативно вплинути на процес навчальної діяльності.

Особистість, якій властиві дані риси, може не усвідомлювати або не припускати власної спроможності щодо успішності у навчанні у силу власної невпевненості, вразливості, що має відображення у її оцінці як власних можливостей, тому, відповідно, і не вважає за потрібне виявляти будь-яку вольову активність для того, щоб підвищити власний рівень працездатності. Зважаючи на вище наведене, існує необхідність підвищення загального рівня вольової саморегуляції, наполегливості та самоконтролю у досліджуваних підлітків за допомогою корекційно-профілактичної тренінгової програми.

Дослідження рівня розвитку розумових здібностей проводилося за допомогою методики-тесту „Дослідження розумових здібностей” (інт. Т. Пашукової, А. Допіри, Г. Д’яконова).

Результати дослідження розумових здібностей підлітків представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

Результати дослідження рівня розвитку розумових здібностей підлітків

№ з/п	Загальний рівень розумових здібностей	Кількість досліджуваних, осіб (%)
1	Високий	4 (9,5 %)
2	Вище за середній	2 (4,8 %)
3	Середній	16 (38,1%)
4	Нижче за середній	12 (28,6 %)
5	Низький	8 (19,0%)

За результатами тестування за методикою дослідження рівня розвитку розумових здібностей у групі досліджуваних підлітків виявлено: 4 (9,5%) особи з високим рівнем, 2 (4,8 %) особи з вищим за середній рівнем, 16 (38,1%) осіб з середнім рівнем, 12 (28,6 %) осіб з нижчим за середній рівнем та 8 (19%) осіб з низьким рівнем розвитку розумових здібностей.

Як вже було зазначено вище, спостерігається значна кількість досліджуваних загальної вибірки досліджуваних підлітків із середнім та нижче за середній рівнями розвитку розумових здібностей та лише невелика кількість підлітків із високим рівнем розвитку розумових здібностей, про що свідчать наведені результати у таблиці.

Необхідно зазначити, що вольові якості та розумові здібності є важливими компонентами особистості підлітка, адже вони є не останніми у процесі здобуття знань та мають значний вплив на навчальний процес. Після проведеного констатувального експерименту необхідно проаналізувати особливості взаємовпливу розумових здібностей та вольових якостей підлітків.

З метою вирішення даної проблеми, існує необхідність встановити взаємозв'язок між розумовими здібностями та вольовими якостями, а саме: взаємовплив одного явища на інше. З цією метою було розраховано t-критерій Пірсона – коефіцієнт кореляції Пірсона за допомогою статистичної комп'ютерної програми SPSS 17.0. (аббревіатура англ. „Statistical Package for the Social Sciences”, „статистичний пакет для соціальних наук” – комп'ютерна програма для статистичної обробки даних). Результати статистичної обробки даних за допомогою кореляції Пірсона представлені у таблиці 5.

Результати кореляційного аналізу за t-критерієм Пірсона

Матриця кореляцій					
№ з/п	Змінні	Розумові здібності	Вольова саморегуляція	Наполегливість	Самоконтроль
1	Розумові здібності	1,000	0,685	0,007	0,145
2	Вольова саморегуляція	0,685	1,000	0,152	0,171
3	Наполегливість	0,007	0,152	1,000	0,671
4	Самоконтроль	0,145	0,171	0,671	1,000

Примітка: Кореляція значуща на рівні 0,05

За результатами дослідження виявлено двосторонню позитивну кореляцію між вольовою саморегуляцією та розумовими здібностями. Беручи до уваги інтерпретацію значень шкальних оцінок рівня вольової саморегуляції, отриманий результат $r = 0,685$ при $p < 0,01$, свідчить про те, що наявність у людини високого рівня вольової саморегуляції є сприятливою умовою для підвищення рівня її розумових здібностей. Те ж саме можна сказати й про прямий взаємозв'язок між такими компонентами як наполегливість та самоконтроль ($r = 0,671$): чим вищою є наполегливість особистості, тим вищим є рівень її самоконтролю. Такий взаємовплив певною мірою зумовлює навчальну успішність підлітків та має суттєве відображення у процесі їхнього оволодіння необхідними знаннями та навичками.

Отримані результати переконливо свідчать про необхідність підвищення загального рівня розумових здібностей вольових якостей в досліджуваних підлітків за допомогою тренінгової програми психологічної корекції та розвитку індивідуально-типологічних рис підлітків, що мають вплив на навчальний процес. Виявлено прямі залежності між вольовою саморегуляцією та розумовими здібностями, а також між наполегливістю та самоконтролем.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з розробкою тренінгової програми психокорекції та розвитку індивідуально-типологічних рис підлітків.

Список використаних джерел:

1. Психологическая диагностика: учебное пособие / под ред. К. М. Гуревича, Е. М. Борисовой. – Москва, 2000. – 361 с.
2. Практична психологія / под ред. проф. С. В. Кондратьевой. – Москва, 1997. – 374 с.
3. Немов Р. С. Психодиагностика: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. Кн. 3 – 367 с.
4. Аминов Н. А., Молоканов М. В.: Социально-психологические предпосылки специальных способностей школьных психологов // Вопросы психологии. – 1992. – №1. – С. 65.
5. Матюшкин А. М. Психология мышления. Мышление как разрешение проблемных ситуаций: учебное пособие / под ред. канд. психол. наук А. А. Матюшкиной. – Москва: КДУ, 2009. – 190 с.
6. Райгородский Д. Я. Практическая психология. Методики и тесты: учебное пособие. – Самара: Издательский дом „Бахрах – М., 2006. – 667 с.

*Рецензент – к.психол.н., доцент, доцент кафедры психології
Хмельницького інституту соціальних технологій
Університету „Україна” Н. В. Волинець*